

AKADEMİK-US

Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Araştırmaları Dergisi	Artvin Coruh University Journal of Theological Researches	جامعة أرتوين جوروه مجلة بحوث الإلهيات
Yıl: 2018, Cilt:2, Sayı:1 Sayfa:33-63	Year: 2018, Vol:2, Issue:1 Pages:33-63	السنة: ٢٠١٨، الجلد: ٢، العدد: ١ الصفحة: ٣٣-٦٣
e-ISSN: 2602-3253	akademikus.artvin.edu.tr	p-ISBN: 2587-0750

Attâr ve *Pendnâme*'si Üzerine On Attar and His Pandname

العطار و پاندنامه

Musa BALCI

Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Kırıkkale, Türkiye

ORCID:

0000-0001-9695-
6506

Dr. Öğr. Üyesi,
musabalci@
hotmail.com

Makalenin:

Geliş Tarihi:

19.06.2018

Kabul Tarihi:

03.09.2018

Elektronik Yayın

Tarihi:

05.10.2018

Özet

Bu çalışmada öğüt ve nasihat anlamındaki pend kavramı, *Pendnâme* kitabının sahibi Feridüddîn-i Attâr'ın hayatının ana hatları ve eserinin Osmanlı döneminden bugüne yapılan çok sayıdaki tercüme ve şerhlerinin nedenleri, Attâr'ın *Pendnâme*'sindeki konu başlıkları ve eserin dil ve üslûp olarak değerlendirilmesi, söz ve söze verilen değer, doğru konuşmak için susmanın gerekliliği gibi başlıklar ele alınmıştır.

Öğüt edebiyatının İslâm sonrası döneminin en tanınmış eserlerinden olan *Pendnâme*'de bir anlatıcı olarak edip, okuyucularına özel hitap cümleleriyle seslenir. Attâr şairlik peşinde değil, hakikatin daha fazla insan tarafından kabulü ve pratik olarak hayata yansıtılması arzusundadır.

Anahtar Kelimeler: Pend, *Pendnâme*, Feridüddîn-i Attâr, Poetika, Dil ve Üslûp

Abstract

In this work, the concept of pend in the sense of advice and advice, the main lines of Feriduddin Attar's life of the book of *Pandnamah*, and the reasons for the numerous translations and quotations of his work from the Ottoman period to today, the titles of *Pandnamah* in Attar and the evaluation of his work as language and style, the value given to words and phrases, and the need to be silent to speak correctly.

It is called as a narrator in *Pandnamah*, one of the most famous works of the post-Islamic period of recommendation literature, and is addressed to the readers by their call letters. Attar is not in pursuit of poetry, but rather wants more people to accept reality and reflect the reality in practice.

Keywords: Pand, Pandnamah, Feriduddin Attar, Poetics, Language and Style

المخلص

هذه الدراسة تتناول مفهوم البند بمعنى العظة والنصيحة، والسيرة الذاتية بشكل عام لفريد الدين العطار صاحب پندنامه، وأسباب كثرة الترجمات والشروح لكتابه من العهد العثماني إلى يومنا هذا، ثم موضوعاته، وتقييمه من الجهة اللغوية والأسلوبية، إضافة إلى ذلك؛ التركيز على بعض عناوينه مثل مفهوم الكلام وقيمتها، ولزوم الصمت من أجل صحة الكلام واستقامته.

ففي پندنامه - وهو واحد من الكتب المشهورة في أدب النصيحة الإسلامي - يخاطب الأديب العطار قراءه بالجمل المختارة والمخصصة لهم؛ فهو ليس مولعاً بصنعة الشعر بل الذي يمهّمه هو انقياد أكثر الناس للحقيقة ثم انعكاسها في حياتهم العملية.

الكلمات المفتاحية: بند، پندنامه، فريد الدين العطار، علم الشعر، اللغة، الأسلوب.

Giriş

Bir öğüt metni olan *Pendnâme*, hicrî altıncı asrın son yarısıyla yedinci asrın (miladi XIII. yüzyıl) ilk yarısında yaşamış olan¹ şair ve arif Feridüddîn-i Attâr'a nispet edilmektedir. Sonraki bölümde işaret edilen kimi araştırmacıların Attâr'a nispet edilmesini gerçekçi bulmadığı bu eser, özellikle Osmanlı döneminde büyük değer görmüştür. Büyük hürmet gösterilen *Pendnâme* kitabının Attâr'a aidiyet tartışmalarını bitirecek bir kesinlikle tespiti yapılmamış olsa da gerek İslâm dünyasında gerekse Batı'da *Pendnâme* ve Attâr birlikte anılmaktadır. Çalışmamızda, hacmi küçük olmakla birlikte, bu eserin İslâmî edebiyat üzerinde ne denli büyük bir tesir bıraktığı ve başka eserler için model alındığı² gerçeğini dikkate alarak, özellikle sözün değeri ve söz söyleme usulüne dair beyitlerinden hareketle Attâr'ın *Pendnâme*'de poetik anlamda bir şeyler söyleyip söylemediğinin tespitine gayret edilecektir.

Pendnâme üzerine çalışma yapan araştırmacılar, aidiyet tartışmalarını bir kenara bırakarak, eserin sahibi olan Attâr'a büyük bir saygı ve hürmet göstermiştir. Bu eserin, bugün yeniden okunmasına her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır. Pratik bakımından uygulanmaktan uzak ve daha ziyade felsefi içerikli öğüt metinlerinin sanal dünyada sosyal paylaşım malzemesine dönüştüğü günümüzde, pratik özelliği olan ve amele tekabül eden nasihatleriyle Nişaburlu Attâr'ı ve *Pendnâme*'yi hatırlamak ve hatırlatmak, ecdadımızın sürdürdüğü ize işaret etmek bakımından anlamlıdır. Çalışmamızda *Pendnâme*'nin Farsça beyitleri için Antoine Silvestre de Sacy tarafından yapılan Fransızca³ basımın ekinde yer alan yazma nüsha kullanılmıştır.

¹ Abdulkaki Gölpınarlı, "Önsöz", Ferideddin-i Attar, *Mantık al-Tayr* I, Çev.: A. Gölpınarlı, MEB Yayınları, İstanbul 1990, s. I.

² Rıdvan Canım, "Pendnâmeler ve Türk Edebiyatında Benzer Nitelikli Öğüt Kitapları", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, c. 3, 1988, s. 153. Türk Edebiyatındaki *pendnâme* tarzı eserler için ayrıca bkz. İbrahim Halil Dündar, *İslâm'da Edep Geleneği ve Feridüddîn-i Attâr'ın Pendnâmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2008, s. 48-50.

³ Sacy, Silvestre, *Pend-namêh, ou Le livre des conseils de Ferid-Eddin Attar, de L'imprimerie Royale, Paris 1819*, (Farsça Metin/Ek ss.1-136).

Pend Kavramı

Kelime olarak “enderz, nasihat, mevîze, vaaz, zikr, öğüt, ahd, mîsak” anlamlarına gelen *pend*, Pehlevîce’de III. yüzyıla kadar çok tanınmış bir kelime olup “nasihat” anlamında ve bazen de “yol, yöntem, din, âdet” anlamında kullanılmıştır. *Pend* kavramı IV. ve V. yüzyıllar arasında, aynı anlamdaki *enderz* ve Arapça eşanlamlılarından daha fazla kullanılmaya başlanmıştır. İranlıların Arap kültürüyle tanışıklıklarının artması sonucunda, *pend* kavramının yerini çoğunlukla *nasihat* kelimesi, biraz da *vasiyet* ve onun çoğulu *vesâya* kavramı alır. Orta ve Yeni Farsçada “yol” anlamındaki *pend* kelimesi, mecazi olarak “yol ve yöntem”, “bilgece davranış” ve “hatırlatma” manalarına işaret eder.⁴

Ahlâkî hususların ve öğütlerin çeşitli başlıklar altında mensur ya da manzum biçimde dile getirildiği *pendnâme* tarzı eserler, V. yüzyıl sonlarında müstakil kitap şeklinde derlenmeye başlanmıştır. Öğüt ve nasihat konusunda Farsça kaleme alınan çalışmalarda bu tür eserlerin kökeninin eski İran’a dayandığı sıklıkla vurgulansa da, bu tarzın menşei kesin olarak belirlemek güçtür. Bütün milletlerin edebî eserlerinde olduğu gibi Yunan kültüründe de bu türün çeşitleri fazladır.⁵

Öğüt ve nasihat anlamındaki *pend* ve *enderz* kavramlarının Fars şair ve yazarlarının eserlerinde ne zamandan beri kullanıldığına bakıldığında; Sa’dî-yi Şîrâzî VII. yüzyılda *pend* kelimesini yeni kullanmışsa da; Hâfız, *Divan*’ında *pend* kelimesini yedi defa kullanmış (Sadîkiyân, s. 248) fakat *enderz* kelimesini kullanmamıştır. Charles Henri de-Fouchécour’e göre *pend* kelimesinin tarihsel kökenine inildiğinde, Avestâî bir kelime olan *pantay*’ın *pend* anlamında kullanıldığı (Bartholomae, *Sütûn*, 847) ve

⁴ Huseyn Berzger, “Enderznâme”, *Dânişnâme-yi Edeb-i Farsî*, I, Tahran 1378 hş., s. 162; Muhammed Muîn, *Ferheng-i Fârsî*, I, Tahran 1376 hş., s. 822; Charles-Henri Fouchécour, “Pendnâme”, www.encyclopaediaİslâmîca.com/madkhal2.php?sid=2846 “Pendnâme”, www.encyclopaediaİslâmîca.com/madkhal2.php?sid=2846 .

⁵ Fouchécour, “Pendnâme”; Nimet Yıldırım, *İran Edebiyatı*, Pinhan Yayınları, İstanbul 2012, s. 423.

Mani metinlerinde Partî diliyle de mevcut olduğu (Boyce, *Metn*, s. 119) görülür.⁶

Bir edebî tür olarak pendnâme ise eğitici, ahlâkî, dinî ve ülke yönetimine ilişkin hikmetli sözlerin ve veciz ifadelerin yer aldığı öğütler mecmuasıdır. Pendnâme ayrıca Fars edebiyatında ahlâkî kitapların ilk şekline verilen isimdir. Eski İran kültürünün en önemli metinlerinden kabul edilen pendnâmelerin oluşumunda Hint, eski Mısır, Yunan, Rum ve İslâm kültürlerinin etkisi de bulunur.⁷ Türkçede *öğüt*, Arapçada *nasîhat* kelimeleriyle karşılanan pendnâmeler, zamanla İslâm milletinin farklı dillerindeki edebiyatlarda dinî, ahlâkî ve siyasî içerikli, bazen eğitici ve bazen de telkin edici öğütler ihtiva eden edebî bir tür haline gelmiştir.⁸

Bugün pendnâme denilince, âdeta bir tür ismiyle aynı bilinirlik derecesine ulaşmış olan, Feridüddîn-i Attâr'ın hacmi küçük, tesiri büyük eseri *Pendnâme* akla gelir. Bu eserde, Kur'an ve hadis öğretileri ve kavramlarının etkisi yoğundur. Neredeyse her beytinde Kur'an ve hadislere telmihler, bazen de iktibaslar vardır.⁹ Nitekim Mehmed Murad Nakşibendî tarafından kaleme alınan *Pendnâme-i Attâr Şerhi*¹⁰ isimli eserde bu özellik hemen her bölümde açık biçimde görülür.

Çok sayıda pendnâme tarzı eserin bulunduğu Farsçada öğüt ve nasihat içerikli metinler çok eski tarihlere kadar uzanmaktadır. İslâm öncesi dönemde Fars edebiyatında pendnâme ya da enderznâme olarak adlandırılan çok sayıda öğüt metni bulunmaktadır.¹¹ Attâr'ın *Pendnâme*'sinin İslâm öncesi Fars edebiyatına ait öğüt metinlerinin devamı olduğu elbette iddia edilemez. Fakat başta Attâr olmak üzere, Fars edebiyatının ahlâk

⁶ Fouchécour, "Pendnâme".

⁷ Melihâ Mihdevî, "Pendnâme", *DMBİ*, XXIII, Tahran 1376 hş.; Fouchécour, "Pendnâme".

⁸ Alim Yıldız, "Nasihatname, Pedname Ya Da...", *Ay Vakti Dergisi*, Sayı: 33, Haziran 2003.

⁹ Rıza Mustafa Sebzvârî, "Pendnâme",

www.encyclopaediaİslâmica.com/madkhal2.php?sid=2846;

H. İbrahim Şener, Alim Yıldız, *Türk İslâm Edebiyatı*, Rağbet Yay. İstanbul 2010, s. 243.

¹⁰ Mehmed Murad Nakşibendî, *Pendnâme-i Attâr Şerhi*, Haz. Muhammet Altaytaş, Emir Hüseyin Yiğit, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2012.

¹¹ İslâm öncesi Fars öğüt edebiyatı konusunda geniş bilgi için bkz. Musa Balcı, *Taşa Kazınmış Sözler: İslâm Öncesi Fars Öğüt Edebiyatı*, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2016.

içerikli eserlerinin kadîm İnan geleneğinden izler taşıdığı da inkâr edilemez bir gerçektir. Nasıl ki İslâm sonrası dönemde Senâî, Hâkânî ve Nizâmî'nin üslûbu sonunda irfanî şiire dönüşmüş ve Attâr yoluyla Mevlânâ'ya¹² ulaşmışsa, edebî miras da birbirini tamamlayan halkalar misali İslâm öncesi dönemden bugüne nesilden nesile aktarılmıştır.

Attâr ve Pendnâme

Feridüddîn-i Attâr'ın hayatının detaylarına ilişkin elde net bilgiler bulunmamaktadır. Kaynaklarda onun, Horasan Selçuklularının son zamanlarında, 537-540 (1142-1145) yılları arasında Nişabur'a bağlı Kedeken nahiyesinde dünyaya geldiği aktarılır. Attâr-ı Nişâburî olarak da şöhret kazanan bu büyük sufi üzerine çalışma yapan araştırmacılar, onun hayat hikâyesinin detaylarına ilişkin tezkirelerde yer alan bilgilerden müspet bir sonuca varılamadığını ifade etmektedir. Kimi kaynaklarda 114 yıl gibi uzun bir ömür sürdüğü aktarılan Attâr, tahminen 1234-1235 tarihleri arasında vefat etmiştir.¹³

Attâr'ın anne ve babasını gençliğinde, orta yaşlarda bulunduğu sırada ise otuz iki yaşındaki bir oğlunu kaybetmiş olması¹⁴ ile şiirinin yönü arasında ne tür bir münasebet bulunduğu ilgi çekici bir çalışma konusu olabilir. Ayrıca Attâr'ın yaptığı çok sayıdaki seyahatin ve bu seyahatler sırasında karşılaştığı farklı insanların da onun yazma biçimine bir şekilde tesir ettiğini, kaleme aldığı metinleri okurken hatırd tutmak gerekir. Çok sayıda eser kaleme almış olmasından ayrı olarak Attâr'ı değerli kılan bir başka şey ise onun Mevlânâ, Mahmûd-i Şebüsterî, Sa'dî, Hâfız ve Molla Câmî gibi birçok mutasavvuf ve edibe öncülük etmesidir.¹⁵

Devletşâh, *Şair Tezkireleri* eserinde, Attâr için "Şairlik, mesleği değildir. Onun sözleri gayb âleminin varidatıdır; bu yüzden onu

¹² Sirûs Şemisâ, *Sebkşinâsî-yi Şi'r*, Tahran 1374 hş., s. 198.

¹³ Abdülbaki Gölpinarlı, "Önsöz", Ferideddin-i Attar, *İlahinâme I*, Çev.: A. Gölpinarlı, MEB Yayınları, İstanbul 1993, s. I; Gölpinarlı, "Önsöz", *Mantık al-Tayr I*, s. III; M. Nazif Şahinoğlu, "Attâr, Feridüddin", *DİA*, İstanbul 1991, s. 95.

¹⁴ Şahinoğlu, "Attâr, Feridüddin" s. 95.

¹⁵ Şahinoğlu, "Attâr, Feridüddin", s. 95.

şairlik mesleğiyle nispet etmek ayıptır" ¹⁶ der. Devletşâh'ın eserinde, Attâr'a nispet edilen eserler arasında *Pendnâme*'nin adı yer almamakla birlikte, onun kırk kadar risale de yazdığı fakat bu eserlerinin malum olmadığı söylenir. ¹⁷ Attâr, *Husrevnâme* adlı eserinde kendisine ait kimi eserlerinin adını zikretmiştir. ¹⁸

Abdülbaki Gölpınarlı, *Mantıku't-Tayr* kitabının tercümesi için kaleme almış olduğu "Önsöz"de Attâr hakkında yaptığı değerlendirmede, *Pendnâme*'nin ona aidiyeti tartışmalarına değinmeksizin, "Mantık al-Tayr'la "Pend-nâme"si asırlarca okunmuştur" demekle yetinir. ¹⁹ M. Nuri Gençosman ise, *Pendnâme* çevirisi için kaleme aldığı "Önsöz"de, bu eserin değerini ifade etmek için "Şark İslâm klasikleri arasında sekiz asırlık bir tarih armağanı" nitelemesi yapar. ²⁰

Feridüddîn-i Attâr'a çok sayıda eser nispet edilmiştir. "Fürûzanfer ve Zerrînkûb'a göre, ona ait olduğu şüpheli olan *Pendnâme* hariç bunların tamamı uydurmadır. Yine bu araştırmacılara göre adı geçen eserlerin pek çoğu XV. yüzyılda yaşayan Attâr-ı Tûnî tarafından yazılmıştır." ²¹ *Pendnâme*'nin Attâr-ı Nişâbûrî'ye ait olup olmadığı konusunda edebiyatçılar ve araştırmacılar üç görüş ortaya koymuştur: Bu eserin kesinlikle Feridüddîn-i Attâr'a ait olduğunu düşünenler, eserin ona aidiyetini ihtiyatla kabul edenler ve eserin ona aidiyetini kabul etmeyenler. *Pendnâme*'nin Attâr-ı Nişâbûrî'ye ait olduğu düşüncesinde olan araştırmacılar: Said Nefîsî, Seyyid Ziyaüddîn Seccâdî, Fuâd Rahmânî, Herman Ethe, Hellmut Ritter. Nitekim Said Nefîsî, Fars edebiyatında Attâr-ı Nişâbûrî, Attâr-ı Hemedânî ve Attâr-ı Tûnî'den (Meşhed'de yaşamış) oluşan üç Attâr mahlaslı kişinin bulunduğundan hareketle Attâr'a ait olduğu söylenen altmış altı eseri tahkik etmiş

¹⁶ Devletşâh, *Şair Tezkireleri*, s. 251.

¹⁷ Devletşâh, *Şair Tezkireleri*, s. 255.

¹⁸ Zebîhullâh-ı Safâ, *Târîh-i Edebiyyât der İrân*, c. II, Tahran 1369 hş., s. 861.

¹⁹ Gölpınarlı, "Önsöz", *Mantık al-Tayr* I, s. VII.

²⁰ M. Nuri Gençosman, "Önsöz", Feridüddîn-i Attâr, *Pendnâme*, Çev.: M. N. Gençosman, MEB Yayınları, İstanbul 1993, s. V.

²¹ Şahinoğlu, "Attâr, Feridüddîn", s. 98.

ve bunlar arasından *Pendnâme*'nin de içerisinde bulunduğu on iki eserin ona aidiyetini tespit etmiştir.²²

Seyyid Ziyauddîn Seccâdî de, *Pendnâme*'nin üslûp olarak Attâr'ın diğer eserleriyle son derece yakınlık gösterdiğini ve içerik olarak da Attâr'ın diğer eserlerinde işlediği konularla aynı olmasından dolayı eserin ona aidiyetinde tereddüt etmemek gerektiğini söylemektedir. Seccâdî, *Pendnâme*'nin birçok dünya diline Attâr'a ait bir eser olarak çevrildiğini, üzerine şerhler yazıldığını ve yüzyıllardır ona ait bir eser olarak bilinip okunduğunu da sözlerine ekleyerek tereddüde gerek olmadığını altını çizer.²³

İlâhînâme'nin musahhihi Fuâd Rahmânî ise, şairlik hevesiyle ortaya çıkan Attâr-ı Tûnî'nin kendisini gerçek Attâr yerine koyma çabasına işaret ederek, *İlâhînâme*, *Esrarnâme* ve *Mantuku't-Tayr'ı* okuyan bir kimse bu eserlerdeki dil ve üslûbu dikkate alarak *Pendnâme*'nin de Nişaburlu Attâr'a ait olduğunu kabul etmekte tereddüd etmeyeceğini söylemektedir.²⁴

Pendnâme'nin Nişaburlu Attâr'a ait oluşunu ihtiyatla karşılayan araştırmacılar arasında İsmail Hâkimî, Bediuzzamân Fûruzânfer ve Charles Henri de-Fouchécour'un isimleri zikredilmektedir. Fûruzanfer, bu eserin ona ait oluşunu ihtiyatlı karşılamak gerektiğini söylerken, Attâr'ın kendi eserlerinin ismini *Hüsrevnâme* ve *Muhtarnâme* adlı kitaplarının takdiminde sıraladığını fakat burada *Pendnâme*'nin adının zikredilmediğinden hareket etmektedir.²⁵

Charles Henri de-Fouchécour ise *Pendnâme*'nin daha yakın dönemlere ait bir eser üslûbu izlenimi vermesi, farklı nesillerin üslûbunu andıran bir özellik taşıması, XI. ve XII. yüzyıllara ait Attâr yazmalarının içinde *Pendnâme*'nin bulunmayışı ve Attâr'ın eserleri arasında bu kitabı saymamış olması gibi hususlardan

²² Mînû Fetûreçî, "Serâyende-yi Pendnâme Kîst?", *Faslnâme-yi Tahassusî-yi Zebân ve Edebiyât-i Fârsî*, Sayı: 1, 1388 hş., s. 139-140.

²³ Fetûreçî, "Serâyende-yi Pendnâme Kîst?", s. 140.

²⁴ Fetûreçî, "Serâyende-yi Pendnâme Kîst?", s. 140-141.

²⁵ Fetûreçî, "Serâyende-yi Pendnâme Kîst?", s. 141.

hareketle, bu önemli eserin ait olduğu dönem üslûbu itibariyle Attâr'a mensubiyetini ihtiyatla karşılamaktadır.²⁶

Ahmed Suheylî-yi Hânsâri ve Muhammed Rıza Şefii Kedkenî ise *Pendnâme*'nin Attâr'a mensubiyetinin doğru olmadığı düşüncesini ileri sürmektedir. Devletşâh'a göre de, *Pendnâme*'deki üslûpla Attâr'ın kendisine ait olduğunu söylediği eserlerdeki üslûp arasında, Attâr'a ait olmadığı halde ona nispet edilen birçok eserle kıyas edildiğinde benzerlik bulunmaktadır.²⁷ Mazmun ve mefhum olarak Attâr'ın diğer eserleriyle *Pendnâme* karşılaştırıldığında özellikle peygamber kıssalarına telmihlerin bulunduğu kısımlarda dikkat çekici oranda aynı ya da benzer mazmun ve mefhumun kullanılmış olması hatta birkaç ortak beytin bulunması da eserin aidiyet tartışmalarına katkı sağlayacaktır.²⁸

Mantıku't-Tayr kitabının musahhihi Kedkenî ise, bu eserin mukaddimesinde *Mantıku't-Tayr*, *İlahinâme*, *Esrarnâme*, *Musibetnâme*, *Divân*, *Muhtarnâme* ve *Tezkiretü'l-Evliya* dışındaki eserlerden hiçbirinin Attâr'a ait olmadığı inancındadır. Çünkü *Pendnâme*, IX. Yüzyıldan sonra kitaplar arasında görünmeye başlamıştır. Kedkenî'ye göre, diğer eserlerden çok daha geniş bir coğrafyaya ulaşan ve tanınan bu eser, bu yüzyıldan sonra yazmalar arasına eklenmiş olmalıdır.²⁹

VIII. yüzyıl eserlerine özgü olan mastarın fiil yerine kullanılma özelliği Attâr'ın *Pendnâme*'sinde çok fazla görülür.³⁰ Eserin Nişaburlu Attâr'a aidiyetine karşı çıkanlar, bu kitabın kime ait olduğu konusunda net bir görüş ortaya koyamamaktadırlar. Bu aidiyet tartışmasında yeni bir pencere açmak için şu sözü söylemek abartı olmayacaktır: Şeyh Attâr-ı Nişâbüri'nin sustuğu yerde, her biri hikmet denizinden bir inci olan sözleriyle yetişen insanlar, adına farklı dönemlerde Attâr'ın felsefesiyle uyumlu pendler dile getirdiler.

²⁶ Fetûreçî, "Serâyende-yi Pendnâme Kîst?", s. 142-143.

²⁷ Fetûreçî, "Serâyende-yi Pendnâme Kîst?", s. 144-145.

²⁸ Fetûreçî, "Serâyende-yi Pendnâme Kîst?", s. 153, 157.

²⁹ Fetûreçî, "Serâyende-yi Pendnâme Kîst?", s. 144-145.

³⁰ Fetûreçî, "Serâyende-yi Pendnâme Kîst?", s. 146.

Ritter'in "anlaşılması kolay bir ahlâk kitabıdır ki, eskiden Türk mekteplerinde okutulurdu. Nispeten az mühim olan bu eser çok rağbet görmüş"³¹ diye tanımladığı yaklaşık 900 beyitten oluşan ve 79 başlık altında verilen öğütleri ihtiva eden *Pendnâme* kitabının gerçekten Attâr'a ait oluşunu şüpheli bulan araştırmacıların bulunması, *Pendnâme* adını taşıyan bir eserin varlığını ortadan kaldırmadığına göre, bu eserin aidiyeti konusunda bir çözüm bulma ihtiyacı doğmaktadır. Attâr'ın diğer eserlerindeki üslûp ve tarzı dikkate alınarak onlardan farklılık gösteren bu eser ya onun geç dönem eserlerinden biridir ya da bu eser onun eserlerine aşina olan kalem ehli tarafından, yine ondan ilhamla vücuda getirilmiş bir öğüt kitabıdır ve bugün de Attâr'ın *Pendnâme*'si olarak bilinmeye devam edilmektedir.

Pendnâme'nin hayatın acı tatlı bütün unsurlarını içinde barındıran bir eser olmasıyla, Attâr'ın yetmiş yıl kadar (bu sayı Ritter'in ilgili maddesinde 39 senedir)³² sufi hikâyelerini toplamakla uğraşmış olması³³ ve yüz on dört yıl³⁴ gibi uzun bir ömür sürdüğüne dair rivayet onun eserlerinin çok sevilmesini anlamamıza katkı sağlar.

Attâr mezhep ve meşrep konusunda bağnaz düşüncelere sahip bir kişi değildir. Onun eserlerinde dört halifenin faziletine yer verilir. Hemen her kitabında ashaba buğzedilmesini kınar. O, kâmil bir sufi karakterdir.³⁵ Kimi kaynaklar onun müsamahakâr bir Sünni, kimi kaynaklar ise müsamahakâr bir Şii olduğunu yazmaktadır. Onunla ilgili söylenen ortak söz müsamahakâr bir karakter olmasıdır.

Attâr, "zamanında büyüklere ve padişahlara hiç ehemmiyet vermeyen, padişah sarayına mensup olmadığını, hürmete lââyık olmayanlara bağlı bulunmadığını, aşağılık kişilere efendi adını takmadığını, hiçbir zalimin ekmeğini yemediğini" iftiharla

³¹ Ritter, "Attâr", s. 10.

³² Ritter, "Attâr", s. 8.

³³ Devletşâh, *Şair Tezkireleri*, Çev. Necati Lugal, Pinhan Yayınları, İstanbul 2011, s. 253.

³⁴ Devletşâh, *Şair Tezkireleri*, s. 251.

³⁵ Gölpınarlı, "Önsöz", *İlahinâme I*, s. V.

söyleyen edebî bir karakterdir.³⁶ Onun bakışıyla “tek memduh, hikmettir.” Nitekim, “sonsuz dek Memduh olarak bana hikmet yeter” der.³⁷

Hellmut Ritter, Attâr üzerine kaleme aldığı ansiklopedi maddesinde onun hayatını üç devreye ayırır: Birinci devrede, bütün şiir ve edebî sanatlara hâkim, üstâd bir hikâyeci olarak görünür. ...İkinci devrede plân ve tertip gevşemeğe başlıyor. ...Üçüncü yani ihtiyarlık devri takip ediyor. Şairin kuvveti sönüştür; plan ve tertipten artık hiç iz görülüyor.”³⁸

Attâr, gerek klasik edebiyat döneminde gerekse sonraki dönemlerde büyük hürmet gösterilen edebî karakterlerin başında gelir. Mevlânâ'ya atfedilen fakat kayıtlarda Sultan Veled'e ait olduğu ifade edilen aşağıdaki beytin burada aktarılması yerinde olacaktır:

عطار روح بود و سنائی دو چشم دل

ما قبله سنائی و عطار آمدیم³⁹

Attâr, gönlün canı ve Senâî ise iki gözüydü; biz Senâî ve Attâr'ın kiblesi olarak geldik.

Pendnâme'nin Tercüme ve Şerhleri

Pendnâme, kolay anlaşılır olması ve manzum özelliği nedeniyle Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. Bu esere sadece Osmanlı'da değil Batı'da da değer verilmiştir. Nitekim Attâr'ın *Pendnâme*'sinin birçok müsteşrik tarafından Avrupa dillerine yapılan ilk çevirileri şunlardır: 1816 yılında Fransızcaya Antoine Silvestre de Sacy tarafından, 1819 yılında John Haddon Hindley tarafından İngilizceye, (1765-1827), 1835 yılında Gabriel GaiTelin tarafından Latinceye, 1871 yılında

³⁶ Gölpınarlı, “Önsöz”, *Mantık Al-Tayr*, Ferideddin-i Attar, Çev.: A. Gölpınarlı, MEB Yay., İstanbul 1990, s. I-II.

³⁷ Nasrullah Pürcevâdî, *Can Esintisi: İslâm'da Şiir Metafiziği*, Çev. Hicabi Kırılgaç, İnsan Yayınları, İstanbul 1998, s. 111.

³⁸ Hellmut Ritter, “Attâr”, *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, İstanbul 1993, c. 2, s. 8.

³⁹ Gölpınarlı, “Önsöz”, *İlahinâme I*, s. X.

Nestlman tarafından Almancaya, 1929 yılında Baron Eric Hermelin (1860-1944) tarafından İsveççeye.⁴⁰

Pendnâme, Osmanlı coğrafyasında verilen değer in ifadesi olarak, ezberlenen müstesna metinler arasına girmiştir. Entelektüellerin zaten Farsçaya aşina oldukları Osmanlı'da, *Pendnâme* benzeri eserlerin Türkçeye çevrilmiş olması bu şaheserlerin geniş halk kitleleri tarafından okunduğunun da bir kanıtıdır. ⁴¹ *Pendnâme* ezberlenmekle kalınmamış, daha iyi anlaşılabilmesini temin etmek için bu eser üzerine çok sayıda şerh kaleme alınmıştır. Şerhlerin dışında, *Pendnâme* ve Attâr-ı Nişâbüri hakkında başta Türkçe olmak üzere farklı birçok dilde çalışmalar da yapılmıştır.

Pendnâme'nin Osmanlı döneminde yapılan çevirilerine bakacak olursak, XVI. yüzyılda Edirneli Emri'nin ⁴² manzum tercümesi, Hasan Şuurî (ö. 1105/1693-1694) tercümesi, Birinci Sultan Ahmet (1603-1617) devri şairlerinden Livaî tercümesi, XVIII. yüzyılda İsmail Hakkı Bursevi tercümesi, son asır âlimlerinden Mustafa Asım'ın (1856-1904) manzum tercümesi sayılabilir. ⁴³ Bunların dışında Türk edebiyatındaki manzum *Pendnâme* çevirileri ise şunlardır: Sabâyî Hayreddin Çelebi (XVI. Yüzyıl), *Sırât-ı Müstakîm (Tercüme-i Pend-i Attâr)*, Rumelili Zaîfi, Pîr Mehmed Evrenos b. Nureddin (öl. 1553), *Bostân-ı Nesâyih (Tercüme-i Pend-i Attâr)*, Edirneli Nazmî (öl. 1559'dan sonra), *Tercüme-i Pend-i Attâr*, Emre (öl. 1557'den sonra), *Tercüme-i Pendnâme-i Attâr*, Mecîdî, Abdülmecîd b. Nasûh b. İsrâil (öl. 1588), *Tercüme-i Pend-i Attâr*, Seyyid Alî b. Hasretî (öl. 1666'dan sonra), *Tercüme-i Pendnâme*, Hasan b. Abdullah el-Halebî Şuûri (öl. 1693-94), *Tercüme-i Pend-i Attâr*, Ahmed Resmî Efendi (öl. 1783), *Tercüme-i Pend-i Attâr*, Siyâhîzâde Alî Efendi (öl. 1789?), *Gülşen-i Ahbâr*, Zahrî Mehmed Efendi (öl. 1816'dan sonra), *Nazm-ı Miftâh-ı Pend*, Mehmed b.

⁴⁰ Ailar Moghaddam Jahangiri, Amin Karimnia, "Attar and the West: The Role of Translation", *Khazar Journal of Humanities and Social Sciences*, 2013, s. 53-67.

⁴¹ Diriliş Dergisi, "Pendnâme Çevirisinden", Sayı: 33, 1989, s. 4.

⁴² Edirneli Emri hakkında bkz. M. A. Yekta Saraç, "Emri'nin Hayatı ve Edebî Kişiliği", *Türkiyat Mecmuası*, c. 20, 1997, s. 315-331.

⁴³ M. Nuri Gençosman, "Önsöz", *Pendnâme*, MEB Yayınları, İstanbul 1993, s. VIII.

Seyyid Mehmed el-Muhterem el-Hüseynî (öl.?), *Tercüme-i Manzûme-i Pend-i Attâr*, *Nâil-i Cedîd* (öl. 1876) ve *Kenz-i Nesâyih*, Seyyid Alî Rızâ (öl. 1850'den sonra) ve *Riyâzü'r-Rızâ'sı*.⁴⁴

Pendnâme üzerine Osmanlı coğrafyası başta olmak üzere, çok sayıda şerh de kaleme alınmıştır. Sadece bu şerhler dikkate alındığında, esere verilen değeri anlamamız kolaylaşacaktır. Osmanlı Türkçesinde yapılan *Pendnâme* şerhleri arasında; İstanbul ulemasından İsmet Mehmet (vefatı: hicri 1160) ile İsmail Müfid (vefatı: hicri 1217) şerhleri, Erzincanlı Hacı Feyzullah Efendi (vefatı: hicri 1323) şerhi, Mehmed Murad Nakşibendî (ö.1848) şerhi en tanınmışlarıdır.⁴⁵

Pendnâme'nin Konuları

Eserin takdiminde Allah'a hamd edildikten sonra, Hz. Âdem peygamberle başlayarak, Hz. Nuh kavminin yaşadığı tufan, Ad kavminin rüzgârla imtihanı, Hz. İbrahim'in ateşle imtihanı, Hz. Lut'un seher vaktinde yerin dibine geçirilen kavmi, Hz. Süleyman'ın emrine verilen cinleri, Hz. Yakub'un sabırla imtihanı, Hz. Yunus'un balığın karnındaki imtihanı gibi çok sayıda Peygamberin hayatına telmihler yapılır. Eserde, Yüce Allah'ın her canlıya farklı özellikler bahsettiğini ve kimi varlıkların kolaylıkla yaşamlarını sürdürürken, kimi varlıkların ise çetin bir uğraş sonucu rızıklarını elde ettikleri ifade edilir. *Pendnâme'nin* takdiminde, babası olmadan bir çocuğun dünyaya gelmesi ve beşikte konuşmasındaki mucizeye telmih de yapılır. Yine yüz yıldır ölmüş olan bir varlığa can veren Yüce Allah'ın, kupkuru bir zeminden türlü yeşillikler yarattığına işaret edilir.

Yukarıda sayılan, Yüce Allah'ın kudretini gösteren hadiselere ve mucizelere işaret edilmesi, anlatıcının eserinin en başında muhataplarına bu eseri inşa etmeden önce hem kendisinin mutlak bir itaat içerisinde bulunduğu, hem de okuyucu ve

⁴⁴ Serkan Türkoğlu, "Türk Edebiyatında *Pendnâme-i Attâr*'ın Manzum Tercümeleri ve Seyyid Ali Rızâ'nın *Riyâzü'r-Rızâ'sı*", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Nisan 2018 22(Özel Sayı), s. 671-692.

⁴⁵ Gençosman, "Önsöz", *Pendnâme*, s. VIII.
45 | M.BALCI/AKADEMİK-US 2(1): Yaz 2018

dinleyicilerinden bunun idrakinde olmaları isteğini ifade eder. Son peygamber Hz. Muhammed (sav)'e ve ona verilen mucizelere işaret edildikten sonra, onun halifelerine de övgüler dizilir. Halifelerden sonra Hz. Peygamberin amcaları Hz. Hamza ve Hz. Abbas (r.a)'ın isimleri de zikredilir. Yine İmam Ebu Hanife ve onun talebeleri olan İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed, İmam Şafi, İmam Malik, İmam Züfer'in isimleri övgüyle ifade edilir.

Eserin münacat kısmında yazar, bir kul olarak kendi günahkârlığından bahsederek Yüce Allah'a samimi bir dille şu yakarıшта bulunur:

پادشاه جرم مارا در گزار
ما گنه کاریم و تو آموزگار

Ey Padişah! Bizim günahlarımızı bağışla, biz günahkârız ve sen bağışlayansın.

Pendnâme' de yer alan konu başlıkları şu şekildedir:

Peygamberlerin Seyyidi Hakkında Övgü, Din Önderlerinin Faziletleri Hakkında, Yakarış Hakkında, Nefs-i Emmâre'yi Yerme Hakkında, Susmanın Faydaları Hakkında, İman Ehli Olanların Sıfatları ve Salih Ameller Hakkında, İmanın Aslı Hakkında, Padişahların Mizacı Hakkında, Büyüklüğün İşaretleri Hakkında, Tehlikeli Dört Şey Hakkında, İyi Talihin Açıklanması Hakkında, Afiyette Olmanın Sebepleri Hakkında, Tevazu ve Dervişlerin Sohbeti Hakkında, Bedbahtlığın Özellikleri Hakkında, Nefsi Arındırma ve Dünyayı Terk Yöntemi Hakkında, Nefisle Mücadele Hakkında, Dervişlik ve Sabrın Özellikleri Hakkında, Tevazu ve Süsü Terk Etmek Hakkında, Ahmaklığın Belirtileri Hakkında, Akıbeti Düşünmenin Açıklanması Hakkında, Akıllı ve Bilgili İnsanların Kaçınması Gereken Dört Şeyin Açıklanması Hakkında, Allah'ı Zikretme Hakkında, İnsanlara Yakışan Dört Özellik Hakkında, Kötü Huylar Hakkında, Talihsizlik Hakkında, Aşağılanmamak Hakkında, Dört Şeyi Doğuran Dört Şey Hakkında, Kalıcı Olmayan Dört Şey Hakkında, Dört Şeyle Tamamlanan Dört

Şey Hakkında, Dört Şeyden Doğan Dört Şey Hakkında, İnsanı Yenilgiye Uğratan Dört Şey Hakkında, Allah Vergisi Dört Şey Hakkında, Ömrü Uzatan Dört Şey Hakkında, Ömrü Kısaltan Beş Şey Hakkında, Haysiyeti Kaybettiren Beş Şey Hakkında, Nasihatler, İki Şeyden Sakınmak Gerektiği Hakkında, Rezillik Getiren Şey Hakkında, İşe Yarayan Altı Şey Hakkında, Saadet Ehli Hakkında, Kurtuluş Hakkında, Allah'ın Mûcizelerinden Olan Dört Şey Hakkında, Dünyanın Vefasızlığı Hakkında, Allah'ı Bilmek Hakkında, Takva Hakkında, Hizmetin Faydaları Hakkında, Misafir Ağırlamanın Değeri Hakkında, Ahmak'ın Vasıfları Hakkında, Günahkârın Özellikleri Hakkında, Zalimin Özellikleri Hakkında, Cimrinin Özellikleri Hakkında, İhtiyacını İsteme Hakkında, Kanaat Hakkında, Cömertlik Hakkında, Şeytanın Özelliği Olan Dört Şey Hakkında, Katı Kalpliliğin Belirtileri Hakkında, Münafıklığın Özellikleri Hakkında, Muttakinin Özellikleri Hakkında, Cennet Ehlinin Özellikleri Hakkında, Sadaka Verme Hakkında, Nasihatler Hakkında, Sabır Hakkında, İyilerle Sohbet ve Zalimlerden Kaçınmak Hakkında, Dostluğa Yakışmayan Kişi Hakkında, Yetimi Gözetme ve Diğer Nasihatler Hakkında, Azizlerden Olmak Hakkında, Sıla-i Rahim ve Akrabaları Ziyaret Hakkında, Fütüvvet Hakkında, Fakirlik ve Dervişlerle Sohbet Hakkında, Gafletten Uyanma Hakkında, Kitabın Sonu.

Yukarıda sayılan konu başlıklarına bakıldığında, hacmi küçük, tesiri büyük *Pendnâme*'nin bir bakıma yüzyılların mirasını özetler nitelikte olduğunu görürüz. Kitapta yer alan her konu üzerinde, gerek Attâr'dan önce ve gerekse ondan sonra çok sayıda müstakil kitap da kaleme alınmıştır. "Padişahların Sireti" gibi kimi başlıklar sonraki yüzyıllarda siyasetnâme olarak ayrı bir anlatım tarzına dönüşmüştür.

Pendnâme'de muhatap kitle toplumun hemen her kesimidir. Eserde birbirinden farklı çok sayıda karakter ve tip hakkında tanımlamalar yapılır. Yukarıda sayılan başlıklara bakıldığında bu durum açık şekilde görülecektir. Eserde tasviri yapılan ve özellikleri sayılan kişilik tiplerini bugün psikolojinin konusu

olarak da ele alınmaktadır.⁴⁶ Yine gerek İslâm öncesi Fars edebiyatı enderznâme metinlerinde ve gerekse klasik Fars öğüt edebiyatında çokça kullanılan “zarara sokan dört şey”, “faydalı olan üç şey”, “yapılması gereken beş şey”, “kaçınılması gereken yedi şey” gibi konu başlıkları *Pendnâme'* de de karşımıza çıkmaktadır.

***Pendnâme'* de Dil ve Üslûp**

İnsanoğlu geçici dünya hayatında birçok sınımadan geçmektedir. İlk insandan bugüne, bu sınamalarla karşı karşıya kalan insan, hayatın acı tatlı meseleleri üzerinde düşünüp durmuş ve kendisinden önce yaşayanların hikâyelerinden ibret almaya çalışmıştır. Kalem sahipleri bu konulardaki düşüncelerini eserlerle ortaya koyma çabası içerisine girmiştir. İnsanın yeryüzündeki ortak yazgısı üzerine düşünmek, özellikle öğüt içerikli eserlerin ana fikrini oluşturur. Bu sebeple, özellikle öğüt metinlerinde kullanılan dil ve üslûp sıcak, samimi ve dostane olmuştur. Zira bu eserlerde anlatıcının kendini gösterme telaşının ötesinde, yüce bir amaca doğru yönelişin varlığı dikkatleri çeker.

Attâr'ın kaleme aldığı metinlerde sanatlı söyleyiş geri plandadır. O, düşüncelerini sebk-i Horâsânî'nin karakteristiği olan (Horasan Üslûbu) en kolay ve en anlaşılabilir yolla vermeyi ilke edinen tasavvufi bir şahsiyettir. Muhatabı olan halka ulaşabilmek için yine onların kavram ve söyleyiş biçimini esas almıştır. Onun eserlerinde kullandığı dil, “Unsûrî, Firdevsî, Enverî, Hâkânî, Sa'dî ve Câmî gibi beyan ve meânî kaide ve hususiyetleriyle yüklü bir dil değildir.” Onun dili ile takipçisi olan Mevlânâ'nın kullandığı dil, halkın konuştuğu Farsçadır. Bu özelliğinden dolayı Gölpınarlı, “Attâr âdeta yazmaz, konuşur” tespitini yapar.⁴⁷

Attâr için önemli olan şiirin sanat değeri değil, anlamıdır. Fakat bu durum onun eserlerinin sanatsal özelliklerden mahrum olduğu anlamına gelmez.⁴⁸ Bir edip olarak onun okuyucusundan

⁴⁶ Konuya ilişkin geniş bilgi için bkz. Mustafa Doğan Karacoşkun, “Şark-İslâm Klasîği Pendnâme'ye Göre Kişilik Tipleri ve Mutluluk Yolları”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 12, Sayı: 1, s. 7-29.

⁴⁷ Gölpınarlı, “Önsöz”, *İlahinâme I*, s. VIII-IX. Fars edebiyatında sebk/üslûp konusu için bkz. Adnan Karaismailoğlu, “Üslûp”, *DİA*, c. 42, İstanbul 2012, s. 385-387.

⁴⁸ Şemîsâ, *Sebkşinâsî-yi Şî'r*, s. 225.

beklentisi, metni oluşturan sözlerin “dertle, aşkla okunması”dır.⁴⁹ Attâr'ın hayatının son döneminde şiir söylemeyi bıraktığı ve “bir mana hatırına geldiğindeyse rubai tarzında”⁵⁰ söylediği bilgisi aktarılmaktadır. Attâr, “*Esrarnâme*'de şiiri, hatta yetkinlik derecesindeki şiiri, erkeklerin hayızını olarak adlandırır ve şiirin her kelimesini şairi yüce Hak'tan alıkoyan bir put olarak görür.”⁵¹

Attâr denilince akla en çok gelen eserleri *Mantıku't-Tayr* ve *Pendnâme*'dir. Diğer eserleriyle kıyas edildiğinde *Pendnâme* eseri en çok *Mantıku't-Tayr*'in üslûbuyla benzerlikler taşır. Her iki eser de mesnevi kalıbında ve remel bahrinde yazılmıştır. Attâr'ın üslûbu eski sebk-i Horasânî'nin (sebk-i Türkistânî) ile yeni sebk-i Irâkî arasında yer alır. Bu açıdan hem eski Farsçanın hem de yenileşen Farsçanın özelliklerini taşır. Sehl-i mümteni özellik taşıyan *Pendnâme*'de çok sayıda eski fiilin kullanımının yanı sıra “ فرو، بر، ” gibi ön edatların fazla bulunması, olumlu ya da olumsuz fiillerden önce “ می ” ve “ همی ” eklerinin getirilmiş olması kullanımı dikkat çeker. Yine tekit için fiillerin başında “ بـ ” getirilmiş olması, ismin hallerinden olan “ را ”nın kullanımı, “ تا ”nın “ كه ” anlamında kullanımı gibi sebk-i Horasânî'de de görülen özelliklerin varlığının altı konuyu araştıranlarca özellikle çizilmektedir.⁵² Ezberlenmeye de elverişli bir metin olan *Pendnâme*, mesnevi kalıbında yazılmış ve bir edebî türe isim olmuştur. Bir hayatın inşası için gerekli olan değerler manzumesini inşa etmek için yazılmış olan bu eser, bugün de insanların teveccühüne mazhar olmaya devam etmektedir.⁵³

Pendnâme'de sadece söze değer atfedilmemiş, aynı zamanda sözün muhatabı olan kişiye de büyük önem verilmiştir. Muhatabının yokluğu durumunda, sözün söylenme gerekliliği bir bakıma anlamsız olacaktır. Sözün muhatabına verilen önemin bir sonucu olarak, anlatıcıların muhatapları için diğer birçok öğüt

⁴⁹ Gölpınarlı, “Önsöz”, *Mantık al-Tayr I*, s. X.

⁵⁰ Devletşâh, *Şair Tezkireleri*, s. 256.

⁵¹ Nasrullah Pürcevâdî, *Can Esintisi: İslâm'da Şiir Metafiziği*, Çev. Hicabi Kırılancıç, İnsan Yayınları, İstanbul 1998, s. 109.

⁵² Fetürecî, “Serâyende-yi *Pendnâme* Kist?”, s. 145-151.

⁵³ Gençosman, “Önsöz”, *Pendnâme*, s. VI.

metninde kullandığı özel hitap cümleleri *Pendnâme'*de de yer almaktadır. *Pendnâme'*de yer alan hitap cümleleri aşağıya çıkarılmıştır. Hitap cümleleri arasında en çok kullanılanı, öğüt metinlerinde de çoğunlukla karşımıza çıkan « ای پسر / Ey oğul!» hitap cümlesidir. Bu hitaptan maksadın sadece erkekler olmadığı, erkekler zikredilmek suretiyle bayanların da kastedildiği ifade edilir. Lakin bu hitaba bir itiraz şerhi düşercesine çağdaş edebiyatta kimi yazar ve şairlerin kızlarını muhatap alan eserler verdiğini de görebilmekteyiz.

Attâr'ın *Pendnâme'*sinde yer alan hitap cümleleri:

“ ای پسر / Ey oğul!”

“ ای جان / Ey can!”

“ ای عزیز Ey aziz!”

“ ای برادر / Ey kardeş!”

“ ای فقیر / Ey fakîr!”

“ ای وحید / Ey biriciğim!”

“ ای خواجه / Ey Efendi!”

“ ای مومین / Ey mü'min!”

“ ای غلام / Ey oğul!”

“ ای حق پرست / Ey hakka tapan!”

“ ای سلیم / Ey akıselim!”

“ ای جان عزیز / Ey aziz can!”

“ ای نیک خوی / Ey iyi huylu!”

“ ای اهل تمیز / Ey akıl sahibi!”

“ ای محترم / Ey muhterem!”

“ ای حق ترسکار / Ey Allah'tan korkan!”

“ ای ولید / Ey oğul!”

“ ای اخی / Ey Kardeş!”

“ ای بوالهوس / Ey heveskâr!”

“ ای خلف / Ey oğul!”

“ ای بنده /Ey kul!”

“ ای خلیل / Ey dost!”

“ ای امین / Ey güvenilir kişi!”

“ ای تقی / Ey takvalı kişi!”

Yukarıda sıralanan hitap cümlelerine bakıldığında, anlatıcının son derece samimi bir atmosfer oluşturduğunu, eserine muhatap olan kişileri kendisine yakın hissettiğini, onların iyiye, doğruya, faydalıya ve güzel olana erişmesi için kendisinin sahip olduğu tecrübe ve bilgiyi aktardığını müşahede etmekteyiz. *Pendnâme'* de yer alan bu üslûp, öğüt metinlerinin ortak özelliğidir. Öğüt edebiyatında esas olan samimi hitap tarzı, bu eserin hemen her beytinde kendini gösterir. Bu üslûp sayesinde anlatıcı, muhatap okuyucu ve dinleyicileri can evinden yakalar ve anlatım nesir özelliğinde son derece sade ve kısa cümleler biçiminde ortaya konulur.

ای پسر قصد دل آزاری مکن

وز خدای خویش بیزاری مکن

Ey oğul! Gönül kırıp incitme. Yaraticısına karşı itaatsizlik etme.

Şark İslâm edebiyatında, Attâr'ın dışında “Ey Oğul!” hitabını esas alarak eser veren başta Gazali ve Keykavus b. İskender olmak üzere birçok şahsiyet bulunmaktadır. Gerçi bugün, çağdaş batı düşüncesinin de etkisiyle artık “ey oğul!” metinlerini kimi insanlar buyurgan olmakla tenkit etmektedir. Örneğin Madrid Üniversitesi'nde felsefe profesörü olan Fernando Savater, *Oğluma Ahlâk Üstüne Öğütler* başlığıyla yayınlanmış olan bir kitabının “Önsöz”ünde, oğlunu muhatap alarak şu sözleri söyler: “Zaman zaman, sana birçok şeyler anlatmak gelir içimden, Amador. Ama sakın ol, içimde saklarım onları, çünkü baba rolünde zaten yeterince canını sıkmış olmalıyım, filozof kılığına

bürünmüş olarak daha çok canını sıkmak istemem. Bir oğlun sabrının da bir sınırı olduğunu çok iyi anlıyorum.”⁵⁴

Attâr'ın *Pendnâme*'de, muhatapları kendine daha da yaklaştırmak için adeta özel bir atmosfer oluşturma çabasına girer. O, öğütlerini emir ve bildirme kipiyle verir. İyi hasletlere sahip olma ve kötü sıfatlardan uzaklaşmayı yer yer iki, üç, dört, beş, altı, yedi ve sekiz şarta bağlayarak açıklar.⁵⁵ Sadece bu atmosfer bile tek başına terbiye edici özellik taşır. Mesela anlatımına “Ey aziz!” diye başlayan yazar, hemen sonra “Sen!” hitabını kullanır. Bugün gittikçe resmileşen günlük hayatımızda, olumlu bir hitap olarak düşünmediğimiz “Sen!” hitabı, anlatıcı tarafından o kadar samimi bir biçimde kullanır ki, “Sen!” hitabı sayesinde anlatıcı ile dinleyici arasındaki mesafe adeta yok olur.

از حسد اول تو دل را پاک دار

خویشتن را بعد از آن مومن شمار

Sen önce kıskançlıktan temizle gönlünü; ondan sonra mü'min say kendini.

Attâr'ın eserinde kullanılan benzetmeler doğal ve günlük hayatın içindedir. Örneğin dünya hayatının geçiciliği ifade edilirken, onun aldaticılığı zehirli bir yılanla benzetilerek şu beyitle ortaya konur:

زهر دارد در درون دنیا چو مار

گرچه بینی ظاهرش نقش و نگار

Dünyanın içinde, tıpkı bir yılan gibi zehir vardır, gerçi sen onun dış yüzünü nakışlı ve renkli görürsün.

***Pendnâme*'de Söze Verilen Değer**

İnsanı diğer canlılardan ayıran en önemli özellik, düşünen ve konuşan bir varlık olmasıdır. Düşünmenin hâsılası olan konuşmanın doğru biçimde yapılması, öğüt metinlerinde altı

⁵⁴ Fernando Savater, *Oğluma Ahlâk Üstüne Mektuplar*, Çev. Şadan Karadeniz, İletişim Yayınları, İstanbul 1999, s. 11.

⁵⁵ Fetûreçi, “Serâyende-yi Pendnâme Kîst?”, s. 139.
52 | M.BALCI/AKADEMİK-US 2(1): Yaz 2018

çizilen hususların başında gelir. Öyle ki Şark İslâm edebiyatı metinlerinde ve özeld e öğüt eserlerinde, susmanın faydalarına dair bir başlık bulunması, sözün değerini yitirmemesi gerektiğine olan inancın sonucudur denebilir. Sözün değerini yitirmemesi, söylenme biçimi ve zamanıyla da ilişkilidir. Aşağıda yer alan beyitte bu gerçek şu şekilde ifade edilmektedir:

ای پسر کم گوی با مردم درشت

ور بگویی از تو گردانند پشت

Ey oğul! İnsanlara karşı kaba sözlü olma. Eğer kaba konuşursan, insanlar senden yüz çevirirler.

هر سخن کان راست گویی و درست

به ز دنیا زانکه در وی نفع تست

Doğru dürüst söyleyeceğin her söz, menfaatin olan bir dünyadan daha üstündür.

Sözün yerini bulması ve boşa gitmemesinin önemli bir diğer şartı, dinleyici bir kulağın bulunmasıdır. Eğer dinleyen yani alıcı yoksa, mesaj yerine ulaşamayacaktır. Bu durumda hem söze yazık olacak, hem söz sahibi olan kişi boşuna yorulacaktır. *Pendnâme'* de bu konuda da dikkat çekici şu beyit yer almaktadır.

نیست جمعی را چو بر قول تو گوش

صد سخن گر باشدت یک را مکوش

Eğer sözüne kulak veren bir topluluk yoksa söyleyecek yüz türlü sözün olsa da söyleme.

Öğüt vermekten amaç bir kusurun ortadan kaldırılması suretiyle hem o kusuru işleyen kişiyi yükten kurtarmak hem de böylesi bir kusurun toplumda yaygınlık kazanmasına mani olmaktır. Öğüt verici eğer bu düşüncelere sahip olmazsa, bir kusuru ortadan kaldırmak için eline aldığı söz kılıcını dikkatli kullanmayabilir. Bu durumda kusur sahibini mahcup eder ya da kınamaya kalkışırsa büyük bir hata etmiş olur. *Pendnâme'* de bu anlamda yorumlanabilecek şu beyit yer almaktadır:

عیب کس با او نمی باید نمود
زانکه نیود هیچ لحمی بی غدود

Kimsenin ayıbını yüzüne vurmamak gerekir. Çünkü hiçbir et bezesiz olmaz (insan kusursuz olmaz).

Pendnâme'de öğüt vermenin ilkeleri konusunda özellikle vurgulanan hususların başında, öğüt vericinin kendisinin verdiği öğütlerle amel etmesinin gerekliliği gelmektedir.

هر که در پند خود آمد استوار
پند او را دیگران بندند کار

Kendi verdiği öğüde uyan kişinin sözüne, başka kişiler de uyar.

Pendnâme'de öğüt verici konumundaki kişilerin, öğüt verirken uymaları gereken ilkeler bulunduğu gibi, dinleyicilerin de verilen öğütler karşısında takınmaları gereken belli tavırlar yer almaktadır. Aşağıda yer alan beyitte, kendisine verilen öğüdü kulak ardı eden kişilere yönelik ağır bir tenkit getirilir.

تشنود از دوست ابله پند را
از جهالت بگسلد پیوند را

Aptal kişi dostun öğüdünü dinlemez, cahilliğinden dolayı ipini koparıp gider.

Doğru Konuşmak İçin Susmanın Gerekliliği

Pendnâme'nin “ Susmanın Faydaları Hakkında” başlıklı kısmında yer alan öğütler, bir bakıma söz söylemenin usul ve esaslarını ortaya koymaktadır. Aşağıda yer alan beyitlere bakıldığında, söz söylerken dikkat edilmesi gereken hususlar arasında şu başlıklar dikkatimizi çeker:

Allah'ın rızasına uygun konuşmak, konuşmak yerine sükûtu tercih etmek ve verilen öğütlere kulak verip amel etmek, çok konuşmanın kalbi öldürdüğünü ve unutkanlığa sebep olduğunu bilmek, çok konuşmanın gıybet ve dedikoduya sebep olduğunu

dikkate almak, çok konuşmaya düşkünlüğün ahmaklara mahsus bir özellik olduğunu bilmek, doğru sözü söylerken başkalarını kınamayı amaç edinmemek, söz söyleme hevesiyle sahip olduğu iyi hasletleri kaybetmemek, çok değerli sözler söylense bile fazla konuşmanın ruhun ölümüne sebep olduğunu bilmek, sanatlı konuşmayı amaç edinmenin kalbi yaraladığını bilmek, insanlardan beklentiye sebep olacak biçimde konuşmamak, başkalarının kusurlarını söylemek yerine kendi kusurlarına dikkat kesilmenin ruhu güçlendirdiğini bilmek. Bu konuda örnek bazı beyitler:

ای برادر گر تو هستی حق طلب
جز بفرمان خدا مگشای لب

Ey kardeş, hakkı isteyen biriysen eğer, Allah'ın emrinden gayri söz söyleme.

گر خبر داری زحی لایموت
بر دهان خود بیه مهر سکوت

Ölümsüz olan Allah'tan haberin varsa, kendi ağzına sükût mührünü vur.

ای پسر پند و نصیحت گوش کن
گر نجاتی بایدت خاموشی کن

Ey oğul, öğüt ve nasihate ver kulak. Eğer kurtuluş istiyorsan konuşmayı bırak.

هر کرا گفتار بسیارش بُود
دل درون سینه بیمارش بُود

Kim çok konuşursa, onun göğsündeki kalbi hasta olur.

عاقلان را پیشه خاموشی بُود
پیشه جاهل فراموشی بود

Akıl sahipleri susmayı yeğler. Cahillerin hüneri unutkanlıktır.

خاموشی از کذب و غیبت واجیست
ابلهست آن کو بگفتن راغبست

Yalan ve gıybetten kaçınmak gerekir. Konuşmaya düşkün olan ahlaktır.

ای برادر جز ثنای حق مگو

قول حق را از برای دق مگو

Ey kardeş, Hakka övgüden gayri söz söyleme. Doğru sözü, başkasını hor görmek için söyleme.

هر که در بند عبارت می شود

هرچه دارد جمله غارت می شود

Her kim güzel konuşma hevesine kapılırsa, elinde olan her şey yağmaya gider.

دل ز پُر گفتن بمیرد در بدن

گرچه گفتارش بُود دُرّ عدن

Kalp, çok konuşmaktan dolayı bedende ölür; sözleri Aden incisi olsa bile.

وانکه سعی اندر فصاحت می کند

چهره دل را جراحت می کند

Sanatlı söz söylemek için çarpınanlar, gönliün çehresinde yara açarlar.

رَو زبَان را در دهان محبوس دار

وز خَلایق خویش را مایوس دار

Kalk hadi, dilini ağzına hapset. Kendin için halktan bir beklentiye kapılma.

هر که او بر عیب خود بینا شود

روح او را قوتی پیدا شود

Kendi ayıbını görebilen kişi için, ruhunda bir kuvvet ortaya çıkar.

Pendnâme'nin Hatime'si

Attâr'ın Pendnâme'sinin sonunda yer alan " خاتمه الكتاب / Hatime" kısmında, eserin başından sonuna kadar mevcut olan

sade, samimi ve içtenlikli üslûp doruğa çıkar. Aşağıda yer alan beyitlere bakıldığında bu durum daha iyi anlaşılacaktır. Anlatıcı, eserindeki öğütleri tutulması için verdiğini tekrar hatırlatır ve kendisinin de hayır dua ile anılma arzusunu bir münacat ifadesiyle ortaya koyar.

هر که آرد این نصیحتها بجای
در دو عالم رحمتش بخشد خدای

Her kim ki bu öğütlerimi tutarsa, Allah her iki âlemde de ona rahmet eder.

ور نیارد این وصیت را بجا
دور ماند بی شکی او از خدا

Eğer bu vasiyeti tutmazsa; şüphesiz ki o kişi, Allah'tan uzak kalır.

یا الهی رحم کن بر ما همه
عفو کن جمله گناه ما همه

Ya rabbi, Hepimize merhamet et, bütün günahlarımızı bağışla.

عاجزیم و جرمها کرده بسی
نیست ما را غیر تو دیگر کسی

Aciziz ve çok günah işledik. Bizim senden başka kimsemiz yok.

گر بخوانی ور برانی بنده ایم
هر چه حکم تست از آن خرسنده ایم

İster kabul et, ister kov, biz kuluz. Hükmün ne olursa olsun ona razıyız.

رحمت حق باد بر روح آن کسی
کین نصایح را بخواند او بسی

Allah'ın rahmeti, bu öğütleri çokça okuyan kimsenin üzerine olsun.

Sonuç

Bütün araştırmacıların Attâr'a nispet edilmesinde ittifak ettikleri eserlerdeki üslûpla çok benzer biçimde sebk-i Horasânî'nin eski özellikleri ile sebk-i Irakî'nin yani dildeki değişim döneminin yeni özelliklerini barındıran *Pendnâme* eseri⁵⁶ ona ait olsun ya da olmasın, sonuçta medeniyetimizin müstesna metinlerinden biri olarak karşımızda durmaktadır. Yüzyıllar boyu başta Osmanlı olmak üzere, okunan ve hatta ezberlenen bir şaheser diyebileceğimiz *Pendnâme*'yi bugün her yaşta yeniden okumaya ihtiyaç duyduğumuz açıktır. Attâr'ın *Pendnâme*'de kullandığı sade ve samimi dil, işlediği konu başlıkları, eserde altını özellikle çizdiği hususlar sadece okuyan ve dinleyen kişiyi değil, bir toplumu ve hatta bütün bir dünyayı inşa edebilecek niteliktedir.

Pendnâme'de yer alan çok sayıda beyit, bugün mazmun olarak ya da bizzat, günlük hayatımızda ve dünyaya bakışımızda yer almaktadır. Kitabın hemen başlarında bulunan "Tehlikeli Dört Şey" başlığındaki "قرب سلطان آتش سوزان / Yöneticiye yakın olmak ateşe yakın olmaktır" anlamındaki söz bunun en açık örneklerinden biridir. Yine dünya hayatının son derece kısa oluşu gerçeğini ifade eden "عمر دنیا پنج روزی بیش نیست" / Dünya hayatı beş günden uzun değildir" sözü de bir başka örnektir.

Bugünün insanı Attâr özelinde klasik dönem ediplerinin kimi benzetmelerini ve sözlerini garip karşılayabilmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken asıl şey, sözün nasıl söylendiğinden neyin söylendiğidir. Elbette gerek Feridüddîn-i Attâr'ın *Pendnâme*'sinde ve gerekse daha başka klasik eserlerimizde bugünün insanı için anlaşılmasında güçlükler bulunan kimi konular da bulunmaktadır. Klasik eserlerimizde, zamanın değişmesiyle izah gerektiren kimi hususların ve ifade biçimlerinin bulunması; bizlerin birer tecrübe, kültür ve bilgi birikimi olan bu eserleri tümüyle bir kenara bırakmamıza yol açmamalıdır. Bu anlamda, çağdaş dünyanın hangi zararları getireceği öngörülemeyen yaklaşımlarının insafına kendimizi ve yeni nesilleri

⁵⁶ Fetûreçî, "Serâyende-yi Pendnâme Kîst?", s. 145.
58 | M.BALCI/AKADEMİK-US 2(1): Yaz 2018

terk etmeye hakkımız yoktur. *Pendnâme'*de dünya ve ahiret saadeti için hem bugün bize hem de yarınki nesillere hitap eden çok değerli öğütler bulunmaktadır.

Açık olarak ifade etmek gerekirse, Attâr'ın *Pendnâme'*sinde özellikle bugünün insanının "makul" karşılamakta zorlanacağı konuların başında kadınlara hitap tarzı yer almaktadır. Kadın konusundaki izah gerektiren yaklaşım, ayrı bir çalışmanın ve klasik edebiyatımızın toplu şekilde değerlendirilmesiyle ancak izaha kavuşturulabilecek bir konu olduğundan, burada bu hususa sadece işaret etmekle yetinilmiştir. Eserde yer alan kadın ve çocukluk konusundaki tenkide açık yaklaşım, daha çok eserin kaleme alındığı dönemin sosyokültürel yapısıyla açıklandığında anlam kazanır.⁵⁷ Kişilere mahremleri olmayan kadınlardan uzak durulması ve onlarla laubali bir biçimde konuşmamaları tavsiye edilir. Nitekim "Padişahların Sireti" başlığı altında şu beyit yer alır:

با زنان بسیار اگر خلوت کند

خویشتن را شاه بی هیبت کند

Kadınlarla çok fazla halvette bulunma/yalnız kalma, bu durum padişahın heybetini azaltır.

Tarihin farklı dönemlerinde karşımıza çıkan bu tür tartışmalı konular üzerinde konuşmaya ve düşünmeye ihtiyacımız olduğu açıktır. Bu konuların ayrı başlıklar olarak çalışılmasında yarar olacaktır. *Mantık al-Tayr* eserinde, meslek olarak "eczacı ve doktor olduğundan, hastaya çağrıldığından, tedavisinden bahseden"⁵⁸ Attâr'ın *Pendnâme* kitabı, bugün hastalıkların birçoğunun ruhsal bozukluklardan kaynaklandığı kabulünün bir bakıma o günkü tedbiri gibi kabul edilebilir. *Pendnâme'*nin, ömrünü hastalıkların tedavisine adayan Attâr tarafından, insanların kalbî ve rûhî hastalıklara yakalanmaması ve iki cihanda saadete ulaşma arzusuyla kaleme alınan bir eser olduğunu söylemek abartı kabul edilmemelidir.

⁵⁷ Karacoşkun, "Şark-İslâm Klasîği Pendnâme'ye Göre Kişilik Tipleri ve Mutluluk Yolları", s. 10.

⁵⁸ Gölpınarlı, "Önsöz", *Mantık al-Tayr* I, s. I.

59 | M.BALCI/AKADEMİK-US 2(1): Yaz 2018

KAYNAKÇA

Balcı, Musa, *Taşa Kazınmış Sözler: İslâm Öncesi Fars Öğüt Edebiyatı*, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2016.

Berzger, Huseyn, "Enderznâme", *Dânişnâme-yi Edeb-i Farsî*, I, Tahran 1378 hş.

Canım, Rıdvan, "Pendnâmeler ve Türk Edebiyatında Benzer Nitelikli Öğüt Kitapları", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, c. 3, 1988.

Devletsâh, *Şair Tezkireleri*, Çev. Necati Lugal, Pinhan Yayınları, İstanbul 2011.

Diriliş Dergisi, "Pendnâme Çevirisinden", Sayı: 33, 1989.

Dündar, İbrahim Halil, *İslâm'da Edep Geleneği ve Feridüddîn-i Attâr'ın Pendnâmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2008.

Fetûreçî, Mînû, "Serâyende-yi Pendnâme Kîst?", *Faslnâme-yi Tahassusî-yi Zebân ve Edebiyât-i Fârsî*, Sayı: 1, 1388 hş.

Fouchécour, Charles-Henri, "Pendnâme",
www.encyclopaediaİslâmica.com/madkhal2.php?sid=2846

Gençosman, M. Nuri, "Önsöz", Feridüddin-i Attar, *Pendnâme*, Çev.: M. N. Gençosman, MEB Yayınları, İstanbul 1993.

Gölpınarlı, Abdulkaki, "Önsöz", Ferideddin-i Attar, *İlahinâme I*, Çev.: A. Gölpınarlı, MEB Yayınları, İstanbul 1993.

Gölpınarlı, Abdulkaki, "Önsöz", Ferideddin-i Attar, *Mantık al-Tayr I*, Çev.: A. Gölpınarlı, MEB Yayınları, İstanbul 1990.

Jahangiri, Ailar Moghaddam, Karimnia, Amin, "Attar and the West: The Role of Translation", *Khazar Journal of Humanities and Social Sciences*, 2013.

Karacoşkun, Mustafa Doğan, "Şark-İslâm Klasiği Pendnâme'ye Göre Kişilik Tipleri ve Mutluluk Yolları", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 12, Sayı: 1.

Karaismailoğlu, Adnan, "Üslûp", *DİA*, c. 42, İstanbul 2012.

Mihdevî, Melihâ, "Pendnâme", *DMBİ*, XXIII, Tahran 1376 hş.; Fouchécour, "Pendnâme".

Muîn, Muhammed, *Ferheng-i Fârsî*, I, Tahran 1376 hş.

Nakşibendî, Mehmed Murad, *Pendnâme-i Attâr Şerhi*, Haz. Muhammet Altaytaş, Emir Hüseyin Yiğit, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2012.

Pürcevâdî, Nasrullah, *Can Esintisi: İslâm'da Şiir Metafizigi*, Çev. Hicabi Kırlangıç, İnsan Yayınları, İstanbul 1998.

- Ritter, Hellmut, "Attâr", *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, c. 2, İstanbul 1993.
- Sacy, Silvestre, *Pend-namèh, ou Le livre des conseils de Ferid-Eddin Attar*, de L'imprimerie Royale, Paris 1819.
- Safâ, Zebîhullâh-ı, *Târîh-i Edebiyyât der Îrân*, c. II, Tahran 1369 hş.
- Saraç, M. A. Yekta, "Emrî'nin Hayatı ve Edebî Kişiliği", *Türkiyat Mecmuası*, c. 20, 1997.
- Savater, Fernando, *Oğluma Ahlâk Üstüne Mektuplar*, Çev. Şadan Karadeniz, İletişim Yayınları, İstanbul 1999.
- Sebzvârî, Rıza Mustafa, "Pendnâme",
www.encyclopaediaİslâmîca.com/madkhal2.php?sid=2846
- Şahinoğlu, M. Nazif, "Attâr, Feridüddin", *DİA*, c.IV, İstanbul 1991.
- Şemîsâ, Sîrûs, *Sebksînâsî-yi Şî'r*, Tahran 1374 hş.
- Şener, H. İbrahim, Yıldız, Alim, *Türk İslâm Edebiyatı*, Rağbet Yay. İstanbul 2010.
- Türkoğlu, Serkan, "Türk Edebiyatında Pendnâme-i Attar'ın Manzum Tercümelere ve Seyyid Ali Rızâ'nın Riyâzü'r-Rızâ'sı", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (Özel Sayı), Nisan 2018.
- Yıldırım, Nimet, *İran Edebiyatı*, Pinhan Yayınları, İstanbul 2012.
- Yıldız, Alim, "Nasihatname, Pedname Ya Da...", *Ay Vakti Dergisi*, Sayı: 33, Haziran 2003.